

İnsan Embriyosu Üzerinde İn Vitro Araştırma Yapma Koşulları Hakkında Kurul Görüşüne Dair Belge

Çev.Uzm.Yeşim Işıl ÜLMAN*

* İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD, Öğr.Elemanı, İSTANBUL

1. Sterilite her dönemde eşler için mutsuzluk kaynağı olmuştur. Modern tıpta sağlanan tüm ilerlemelere karşılık, infertilitenin bütün biçimlerinin çaresi bulunmamıştır. Genital organ hücreleri vericilerine başvuru-landaki ve yapılan işlemlerdeki geçici yöntemler için de aynı şeyler söylenebilir.

Fransa'da sperm bağı, 15 yıldan beri Sperm Araştırmaları ve Saklama Merkezi (SASM) sayesinde gelişme kaydetmiştir. Çalışmaların başından beri, konulmuş kurallara sıkı sıkıya uyan Merkez, toplumun hoşgörüsünü kazanmış olup, günümüzde artık embriyo bağı konuları, fazla embriyoların kaderinin in vitro dölleme koşullarına bağlı olması sorunu bu nedenle tartışılmaktadır.

Hekim, biyolog, hukukçu, yasa koyucu gerekli uygulamaların geliştirilmesinde giderek daha da zorlaşan soruları cevaplamak durumundadır.

2. İlkeleri genel olarak kabul edilmiş organ ve doku bağı ile gamet veya embriyo bağı arasında açık ve temel bir fark vardır: ikinci durumda yapılan bağı ile, genetik kimliğe sahip bir insan varlığının dünyaya gelmesi söz konusudur. Bu ise, olumsuz etkilerinin de hesaba katılarak, önlemler düşünülmesi gereken insanın üremesi sürecinin koşullarını gündeme getirmektedir. Önümüzdeki zorlu sorular karşısında en başta gelen etik kaygı, bu yöntemlerle çok sayıda risk karşısında kalan İnsan varlığının onurunu ve geleceğini korumaktır. Herşeyden önce dölleme sürecini ele alalım. Bu şekilde döllenen doğmuş çocukları düşünelim. Çocukları bulunmayan kısır bir anne-babamın beklentilerine cevap olarak dünyaya gelen bu çocuklar aileler tarafından sevinçle karşılanmaktadır. Fakat, açıklanması halinde çeşitli bağlayıcı zorlukların ortaya çıkabileceği düşüncesiyle vericilerin gizli tutulduğu, anonim olduğu bu işlemlerde çocuklar genetik babalarını öğren-

memektedirler. Bu durum ise onları "kimlik bunalımına düşme ve arada kalmışlığın acısını çıkma" gibi sorunlar ile karşı karşıya bırakabilir.

Şimdi de vericilerin durumlarına bakalım, başkalarına yararlı olmak isteyen "fedekâr insanlar" olarak nitelenebilecek bu kişiler, aynı zamanda "genetik materyal üretmekle yükümlü işçi" gibi de görülebilmektedir. Alıcılara gelince, talepleri insani açıdan gayet anlaşılır olmakla birlikte, bu istekle başlayan süreç hoş olmayan yönler içeren ve etik açıdan düşündürücü sonuçlar yaratabilen bir serüven olarak da tanımlanabilir.

Sorunun öteki yönlerine değinelim. Uygulamanın meşrullandırılması, soy ve nesep kurallarımız açısından ve kişi kadar ailevi bakımdan da çekince taşımaktadır. Çiftlerin ve ilgili çocukların sayıları sınırlı tutulduğu takdirde cinsellik ve ebeveynlik arasındaki bu ayrımın, hazzında bekleyen psikiyatristler ve psikologlara karşı, üremenin mahremiyetine "kısmi bir biyomedikal üreme tekniği müdahalesi" olarak kalmasından kaygı duyulmaktadır.

Laboratuvar tekniklerinin hakimiyetindeki ilke ve yöntemlerin emrine verilen vücut parçaları, örneğin hayatın kaynağı sayılan ve bireyin fizik oluşumunu belirleyen gamet ve embriyolar bundan böyle "aidiyet, iyelik" kavramlarıyla değil de -bazen kaypak da olabilir- isteklerin karşılanması amacıyla yönelik işe yarar nesnelere" gibi görülür olacaktır.

Aynı zamanda - bireyler olsun, kurumlar olsun- aracı kademeler çeşitli şekillerde artma eğilimi göstermektedirler. Bu durum alınacak kararların her zaman çıkar ve maddi karşılık gözetmeyen özgür seçime bağlı özellik taşıyabileceği, aksine büyük ölçüde ticari hedeflere yönelik olabileceği endişesini uyandırmaktadır. Buna ek olarak, insan üremesi amaçları arasında kabul edilemez nitelikte olan ojeni (üstün ırk yaratma) eğilimlerinin kayırabilmesi de söz konusudur.

Bütün bu sorular, konu hakkında kabul edilebilir olan ile yasaklanması gereken arasında kesin bir sınır çizmenin ne kadar zor olduğunu gösterir. Örneğin; sperm bağı kabul ederken, oosit bağı reddetmek

Geliş Tarihi: 05.07.1995

Yazışma Adresi: Yeşim Işıl ÜLMAN
Horhor Cad. 13,
34260 Fatih-İSTANBUL

nasıl mümkün olacaktır? Gametlerin çifte bağışını kabul ederken embriyo bağışını reddetmek mümkün müdür?

Tüm bunlar sorunun ne kadar karmaşıklaşabileceğini örnekler. Hekim ve araştırmacı bir yandan aile oluşturma özlemi ile yanan steril çiftlerin en doğal arzularını cevaplamak, öte yandan bu araştırmaların yol açabileceği bir dizi riskleri göğüslemek ikilemi ile karşı karşıyadırlar.

3- Kurul bu soruları uzun uzadıya tartışmıştır. Bu konuda tehlikelerin büyüklüğü ve toplumsal değerlerin önemi, sorun hakkında çok dikkatli olunmasını gerektirmektedir. Benimsenen çözüm ne olursa olsun, üreme teknikleri hiç bir zaman ve asla üstün ırk yaratma amacına yönelik olamaz, gelişmelerin buna dönüşmesi için mümkün olan bütün önlemlerin alınması gereklidir.

Yapılacak seçime gelince her bir sorunda birbirine çelişen kaygıların varlığı iki birbirine zıt tutumun ortaya çıkmasına neden olmuştur:

ilki, kısırlık nedeniyle üzüntü çeken çiftlerden mutlu bir aile yaratmak için Verici Spermiyle Döllenme (VSD) işleminin, bütün sonuçlarını da göze alarak gerçekleştirilmesidir. Burada savunulan, anne-baba ile çocuk arası ilişkilerde, ailenin ortak geçmişinin, çocuğu büyüten sevginin ve çocuğu benimseyerek ona kimlik kazandırmanın, biyolojik soydan daha önemli olduğudur. Bu görüşe itiraz, şu andaki bilgilerimizin, söz konusu türde döllenme ile oluşacak çocukların karşı karşıya kaldıkları riskleri ortadan kaldıramadığından hareket eder. Ancak bu risklerin en azından bir bölümü "evlat edinme yöntemi" için de geçerli değil midir? İnsan vücudunun ticari amaçla kullanılmayacağı ilkesi gözetilerek, üstün ırk yaratma gibi sapkın risklere karşı önceden önlem alındığı taktirde, ayrıca istekli çiftlerin anne babalığın bütün sorumluluklarını yüklenmeleri koşuluyla bir çocuğun dünyaya gelmesini sağlayacak gamet ve embriyo bağışı, kısırlık sorununa çözüm olarak kabul edilebilir.

Öteki tutum ise; birey, aile, toplum, insan türü üzerinde etkili olan tehlikeleri yaratanların ne olduğu üzerinde durarak, etik ilkelere dayanan itirazlar ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre nasıl ruh ve beden insanın ayrılmaz iki yönünü oluşturuyorsa, eşler de birbirinden ayrılmaz, bölünmez bir bütündür. Bu sorunda da aslında yapılan, ne kadar gizlenmeye çalışılırsa çalışılsın, bir başkasının -vericinin- spermi ile döllenme sonucu çocuk dünyaya gelmesidir. O halde asıl verici "anonimlik" adı altında nasıl bir tarafta bırakılabilir? Kültürümüz ve kurumlarımız çocuğun genetik kökenine temel bir önem atfetmiyorsa; neden işlemin evreleri -döllenme, hamilelik vericinin kimliği, vb.- gizlenmektedir? Hukuk eşlerin evlat edinmelerini tamamen toplumsal nedenlere bağlamıştır ama bu, daha önce doğmuş çocukların çıkarlarını korumak amacıyla yapılmaktadır. Her iki durum gerçekten birbiriyle karşılaştırılabilir mi? Bu açıdan bakıldığında kısır çiftlerin isteklerini karşılamak

için gamet ve embriyo bağışının yasallaştırılmasının, bizi ileride, kabul edilemez tehlikelere doğru sürükleyeceği ifade edilmektedir.

Kuruluşundan beri esinlendiği ve bileşimini oluşturan ilkeler gereğince Kurul, çeşitli düşünce, duygu, duyarlılık ve deneyime sahip bireyleri biraraya getirmiştir. Bu nedenle kararların oybirliği ile veya çoğunluğun kabulüyle alınması doğaldır. Ancak bu konuda Kurulumuzun üyeleri arasında etik değerlendirme yönünden derin düşünce ayrılıkları ortaya çıkmıştır:

Örneğin sperm ve yumurta bağışı konusunda bazıları, araştırmaya yönelik olduğu ve dikkatli yönetildiği takdirde koşullu yetki vermekten yana iken; diğerleri mevcut uygulamaları öteki örneklerle genişletilemeyecek ve onlar için yasallaştırılmayacak biçimde çerçeveye alma çabasında oldukları.

Embriyo bağışı konusunda Kurul üyeleri arasındaki düşünce ayrılığı çok daha derindir: Bazıları ilke olarak bu tür bağışı reddederek, yasal olarak da yasaklanması gerektiği görüşündedirler. Daha büyük bir grup üye ise, koşulları yasa ile belirlendiği taktirde embriyo bağışını kabul etmektedirler.

4-Uiusal Kurul bu uygulamalar için gerekli koşullar konusunda az çok oybirliğine varmıştır ve aşağıda belirtilen noktalarda ısrarlıdır:

—İstikrarlı heteroseksüel çiftlerin yararı için tıbbi gerekçelere dayanılarak yapılan, bağışlanmış gamet veya embriyo ile üreme, önceden bütün ayrıntılarının tasarlanması olanaksız bir süreçtir. Bunun, deneyimli kadroların çalıştığı, kamu yararı amacı güden, tıbbi sorumluluğu bulunan merkezlerde, kesin ve açık olarak belirlenmiş kurallara göre ve çok az sayıda yapılması gerekir.

—Bütün bağışlarda vericinin anonim olmasına kimliğinin açıklanmamasına dikkat edilmeli; vericinin kimliği ni belirleyecek herhangi bir iletişimden kaçınılmalıdır.

—Konu ile ilgili yasalar, biyomedikal alanda meydana gelmekte olan gelişmelere, pratik kullanımdaki bilgi ve birikime, bu alandaki derinlemesine etik değerlendirmelere uygun olarak yeniden gözden geçirilecek düzenlemeleri kapsamak zorundadır.

—Biyomedikal alanda ve sağlık politikalarında yapılan araştırmalar sayesinde, söz konusu tekniklere başvurma ihtiyacının olabildiğince azalmış olması memnuniyet vericidir. Steriliteden büyük ölçüde sorumlu olan cinsel yolla bulaşan hastalıkların önlenmesi çabaları buna örnektir.

5-Sperm bağışına hangi etik değerlendirmeler yoluyla izin verilirse verilsin, Verici Spermiyle Döllenme (VSD) toplumsal bir gerçek haline almıştır. Yeraltına itilmesinin, bu uygulamanın yasalar ile çerçevesiz durumundan çok daha olumsuz sonuçlar yaratacağı açıktır. Fakat bu kural, ancak bunun cesaretlendirilmesi istenmeyen bir uygulamanın yasallaştırılmasına yaramadığı sürece kabul edilebilir bulunmaktadır.

6-Erkek veya kadın gameti bağıışı hakkında farklı bir etik yargı getiren motifler olmamasına karşılık, çeşitli nedenlere bağlı olarak, oosit bağıışı, sperm bağıışından çok daha fazla sorun yaratmaktadır:

—Kadından yumurta alımı tıbbi tedaviyi ve vücuda zorla girmeyi gerektirmekte ve bu da "önce zarar vermeme" ilkesine ters düşmektedir.

—Cerrahi girişim yoluyla veya in vitro dölleme araçlarıyla oositin alınması mümkündür. İşlem, bireyin bütün yönlerden bilgilendirilerek aydınlatıldığı ve buna bağlı olarak özgür rızasının (onamının) alındığı koşullarda gerçekleştirilebilir.

—Oosit erkek gametinden farklılık gösterir. Embriyonun gelişimi için gerekli sitoplazmaya sahiptir. Sitoplazma çeşitli manipülasyonlara yol açacak şekilde diğer genetik malzemelerin gelişiminde kullanılmaya elverişlidir.

—Bağıışlanmış oositin sperm gibi anonim kalmasını sağlamak mümkün gibi görünse de, sperm bağıışından farklı olarak bu tür bağıışın asıl vericiyi hatırlatması yönünden, verici ile alıcı arasında adeta bir borç anlaşması gibi algılanabilmesi nedeniyle, anne ve çocuk üzerinde önceden kestirilemeyen psikik sorunlar meydana getirebilir.

—Oosit bağıışı aynı zamanda "genetik annelik" ile "gebelik annelik" kavramlarının ayrılığı sonucunu getirir ve insanlığın bu konuda henüz hiç bir pratik deneyimi bulunmamaktadır.

Bu nedenlerden dolayı Ulusal Etik Danışma Kurulu oosit bağıışı konusuna, sperm bağıışına göre çok daha geniş kapsamlı etik çekince ile yaklaşmaktadır.

7-Ulusal Kurul embriyo bağıışının gamet bağıışından, nitelik açısından çok daha ciddi sorunlar ortaya çıkarabileceği düşüncesindedir.

—Gametler yeni oluşmakta olan insanın kimlik özelliklerinin taşıyıcıları (vektörleri)dir. Bizim yaklaşımımıza göre embriyo potansiyel bir insan bireyi olarak görülmelidir. Dolayısıyla bu temel varlığa yapılan girişim aslında insan onurunun çiğnenmesi anlamına gelir.

—Döllemeyi başlatmak üzere embriyoların alınarak "bankalar"da saklanması, depolanması ve sonuçta kısır çiftlerin isteklerine göre dağıtılması için embriyoya yapılan bilinçli girişimler de aynı kapsamdadır.

—Her iki eşin de kısır olduğu bir çiftte bağıış yoluyla sperm ve oositin birlikte verilmesi bu şekilde uygulamalara yol açabileceğinden aynı itirazlarla karşılaşabilir.

—Günümüz koşullarında yapay dölleme (in vitro fertilisation) işlemleri sonucu ortaya çıkan "fazla" embriyoların varlığı Kurul'un henüz çözümleyemediği acil bir sorundur.

Acaba artan embriyoların, sterilite tedavisinde genetik materyal olarak kullanıldıktan sonra imha mı edilmesi gerekir? Kurul üyelerinden bir bölümü bu görüşü hararetle desteklemektedirler ve bağıış ile biriken embriyoların, sperm ve oosit bağıışlarının ortaya çıkardığı so-

runları daha da ağırlaştıracağını düşündürmektedirler. Ya da tam tersine embriyoların yaşamalarına öncelik vererek, hayatta kalmalarını sağlayarak geliştirdikten sonra, titizlikle denetlenen koşullar altında, kısır çiftlere bağıışlanmaları yoluna mı gidilmelidir? Kurul'un daha fazla sayıdaki üyeleri ise bu soruya olumlu yanıt vermektedirler. Bu bağıışlar konusunda Kurul'da aşağıda özetlenen görüş geliştirilmiştir:

"Her türlü vak'ada Kurul biyologlara ve hekimlere, döllemiş oositin sayısını, mümkün olan her türlü önlemlerle sınırlı tutmaları gereğini hatırlatır; etik açılarından tatminkâr bir çözüme ulaşılmamış konularda sorun yaratabilecek biçimleri denemekten kaçınmalarını önerir".

İNSAN EMBRİYOSU ÜZERİNDE İN VİTRO ARAŞTIRMA KOŞULLARI

İn vitro koşullarda döllemiş embriyoların saklanması öncelik, bu embriyoların yaratıcıları için bir aile oluşturulması amacına uyulmasıdır.

Bağıış embriyoların araştırmada kullanımı sonucu ortaya çıkan problemler artan embriyolar için söz konusudur.

—Embriyo bağıışı yazılı onama bağıılı gönüllü olarak yerine getirilen bir eylemdir. Bağıış yapacak kişilerin bu eylemin sonuçları konusunda bilgilendirilmeleri; yarattığı embriyonun kısır bir başka çifte verilmesi, araştırmada kullanılması ya da imha edilmesi konularında aydınlatılması gerekir.

Yazılı onam üç aylık bir düşünme süresinden sonra yenilenmelidir. Onam her an geri alınabilir.

—Verici çiftin adlarının gizli tutulması (anonimliği) bu araştırmaları gerçekleştiren ekip tarafından da tamamen güvence altına alınmalıdır.

Döllemeden başlayarak embriyo gelişiminin kritik evreleri şöyledir:

1. Embriyo genomunca kodlanan protein sentezinin başladığı üçüncü gün,
2. Rahim mukozasına yuvalanmanın (implantasyonun) gerçekleştiği yedinci gün,
3. Embriyoya uygun yapıların (embriyo disklerinin) ortaya çıktığı ondördüncü gün.

Biyoloji alanında bugünkü bilgilerimizle bu evrelerin birbirlerini izlediğini anlıyorsak, embriyo gelişiminin devamlı bir süreç olduğunu da görebiliriz. Etik bir anlam olduğu oybirliği ile kabul edilmiş "eşik değerlerin bu evrelerden hangisine denk geldiğini" kestiremiyoruz.

Tıbbi ekibin embriyo aktarımını 7.günden önce, tam olarak söylemek gerekirse, başarının en yüksek olduğu ikinci ya da üçüncü günde gerçekleştirmesi gerekir.

Aralık 1989
(Hayat ve Sağlık Bilimlerinde
Etik Danışma Ulusal Kurulu, Paris)